

DOĞANIN HAKLARI

“Bir hayali olmayan isyanlar, ancak ümitsiz isyanlar olabilir; bunları gayri meşru kılmak ve mevcut hukukun şiddetiyle bastırmak kolaydır. Ve eko-hukuk, %99’luk kesime hemen şimdi bir hayal ve plan sunmaya hazırdır”.

1. Giriş

İnsan doğanın bir parçasıdır; varlığını sürdürmek ve toplumsal yapısını devam ettirebilmek için doğayı kendi çıkarları uyarınca değiştirmiştir. Kendisini öncelikle doğaya bakarak tanımlamış, zamanla ondan ayrıldığı bilincini oluşturmuştur. Tarihsel süreç içinde üretim ilişkileri geliştikçe insanlar doğanın bir parçası oldukları fikrini bir kenara bırakmıştır. İnsanın toplumsallaşması, tarımla uğraşması, özel mülkiyetin ortaya çıkması doğadan ayrılmaya başlamasına denk düşmektedir. İnsan bir yandan yaşadığı dünyadan korkarken diğer yandan ondan yararlanmanın yolunu bulmuş, neticede doğayla arasında bir mücadele olduğu fikri toplumsal bilinçte ağır basmıştır. Bu çatışma fikri özel mülkiyete dayalı ekonomik sistemlerin işleyişine uygun olmuştur. Böylece doğa, egemenlik altına alınabilen, alınıp satılabilen ve parçalara ayrılabilen bir nesne haline gelmiştir.

İnsanın üretirken sınırsızca yararlandığı ve tüketim nesnesi haline getirdiği doğanın sömürülmesi kapitalizmle birlikte daha önce görülmemiş şekilde artmıştır. Antik dönemde ve Orta Çağ’da kabul gören insan merkezci düşünce doğanın talan edilmesi için uygun bir ideolojik zemin oluşturduğu için kapitalist ideoloji tarafından devralınmıştır. Kapitalizmin hukuku, insan merkezci bakış açısının en net ifadelerinden biridir. Haklar insanlara özgülenmiştir. İnsan dışındaki doğal varlıklar ilk bakışta insanla; ama esasen piyasa ilişkileriyle bağlantılı olarak bir anlamları olacak şekilde tanımlanmıştır. Mevcut topluma eleştirel bakılmayan her durumda herkes, bu insan ve piyasa merkezli egemen düşüncenin etkisi altında kalmaktadır. Bu düşünce tarzı doğanın ve onun bir parçası olarak insanın sömürülmesini meşrulaştırmaktadır.

Ekolojik sorunlar insan yaşamını ve insanlığın geleceğini tehdit eder boyuta geldiğinde, bu sorunların çözüm yolları üzerine konuşulmaya başlanmıştır. Bu çözüm yolları, toplumsal devrimlerden şirketlerin iyi niyetlerini geliştirmeye kadar çeşitlilik göstermektedir. Tartışmanın hukuk alanındaki görünümü de aynı şekilde çevre koruma kanunlarından, doğanın özne olarak tanınmasına kadar çeşitli eğilimler içermektedir. Bu çalışmada incelenecek olan “hak sahibi olarak doğa”, Latin Amerika ülkelerindeki girişimlerle ve ekoloji alanında mücadele eden insanların çabalarıyla gündeme gelmiştir. Hali hazırda bildiğimiz hukuki düzenlemelerden farklı olan bu düzenlemelerin ortaya çıkması için öncelikle insan merkezci bakış açısının terkedilmesi gerekmektedir.

2. İnsan Merkezci Anlayış, Tanımı ve Tarihi

2.1. Tanım

İnsan merkezilik (antroposentrizm), her şeyin insan için olduğunu benimseme anlamına gelmektedir. İnsan varlığı evrendeki en önemli ve merkezi değerdir.¹ İnsan

---

¹ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/anthropocentric>, erişim tarihi 15.08.2017.

merkezciliğin benimsenmesi, ekosistemlerin bütün varoluşunun insana hizmete indirgenmesine neden olmuştur. İnsan böylece kendi keyif ve ihtiyaçları doğrultusunda doğal kaynaklar üzerinde sınırsızca tahakküm kurar hale gelmiştir. Cullinan'ın da ifade ettiği gibi:

“İnsan toplulukları dünyada, evreni yanlış algılayan bir temel üzerinden hâkimiyet kurmuştur. Bu yanlışın temeli biz insanların kendi çevresinden ayrı durduğu ve yeryüzünün sağlığı bozulsa bile kendi varlığımızın gelişiminin süreceği algısıdır.”²

2.2.İnsan Merkeziliğin Tarihi

2.2.1.Modernite Öncesi Dönem

Antik Yunan düşüncesinde insanın kaderi “ebedi kozmosun” kaderine bağlıdır. Yunan filozofları dünyayı ve kozmosu mekanik bir yapı değil uyumlu ve canlı bir organizma olarak düşünmüştür. Kozmosun genel özellikleri bütün parçalara yansımaktadır.³ İlk dönem Antik düşünce doğa felsefesi ağırlıklıdır, kozmosun ilkeleri araştırılmış, insan ve doğa arasında benzerlikler kurulmuştur. Sofistlerle birlikte insan ve toplum, düşüncede ağırlık kazanmıştır. Sofistlere göre gözetilmesi gereken tek değer insan yararadır. Kozmos bir kenara bırakılmış, özellikle geç dönem Sofistlerde Atina kent devletinin dağılma süreci ile birlikte aşırı bireyci görüşler ortaya çıkmıştır.⁴ Sokrates, Platon ve Aristoteles'te ise yaşadıkları dönemlere göre kent devletinin nasıl daha iyi yönetilebileceği veya kurtarılabilirliği üzerine görüşler bulunmaktadır. İnsan artık doğal bir varlık değil toplumsal bir varlıktır.

İnsanın doğanın dışında olduğu fikri Batı düşüncesine sistemli bir şekilde Hıristiyanlıkla dâhil olmuştur. Bu düşüncenin temelinde Tanrı ve evrenin ikiliği anlayışı vardır; Tanrı evreni yaratmıştır, insan da Tanrı ile ayrıcalıklı ilişkisi sayesinde diğer varlıklardan daha üstün bir konum elde etmiştir. İnsan, doğaüstü kökleri nedeniyle doğayı yönetme hakkına sahiptir. Yaratılanları denetlemesi için yaratılışın son gününde oluşturulmuştur. İnsanların ortak atası kabul edilen Âdem de hayvanları adlandırma kuvvetine haizdir ve doğayı kendisine göre düzenleme yetisine sahip kılınmıştır.⁵ Ancak Orta Çağ kilise düşünürleri aynı zamanda insanı tabiatı itibarıyla günahkâr görmüştür ve bu dünyadaki yaşamın insana verilmiş bir ceza olduğunu savunmuştur.⁶ İnsan Orta Çağ'ın hiyerarşik düşünce yapısında doğanın üzerinde; ama Tanrı'nın, din görevlilerinin, siyasi iktidar sahiplerinin mutlak olarak altındadır ve bunlara itaatle yükümlüdür. İnsanlar arasındaki eşitsizliğin dinsel boyutuna itiraz modernizmin başlangıcında ortaya çıkmıştır.

---

² Cullinan, Cormac, Vahşi Hukuk: Bir Yeryüzü Adaleti Manifestosu, Çeviren: Meral Güneşdoğmuş, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, 2014, s. 61.

³ Capra, Fritjof- Mattei, Ugo, Hukukun Ekolojisi: Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru, Çeviren Ebru Kılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs 2017, s. 51.

⁴ Ağaoğulları, Mehmet Ali, Kent Devletinden İmparatorluğa, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, Ekim 2013, s.83, s.95.

⁵ Descola, Philippe, Doğa ve Kültürün Ötesinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çeviren İsmail Yerguz, 1. Baskı, İstanbul, Ekim 2013, ss.64-65.

⁶ Ağaoğulları, Mehmet Ali, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, Mayıs 2011, s. 126.

2.2.2.Modern Devletin Oluşumu ve Kapitalizm

Kilise egemenliğine karşı itiraz, öncelikle devlet düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır. Bodin, Hobbes ve Machiavelli devlet, egemenlik, meşruiyet, siyasi iktidar kavramlarının teolojik bağlamdan uzak bir biçimde formüle edilmesini sağlamıştır. Bu çerçevede toplum ve insan doğası da yeniden ele alınmıştır. Toplumun ve siyasi iktidarın kuruluşunu açıklamak için Locke ve Rousseau'da da görülecek olan “doğa durumu” varsayımına başvurulmuştur. Doğa durumu, insanların toplum öncesinde nasıl yaşadıklarına ilişkin antropolojik bir açıklama olmaktan çok mevcut toplumun meşrulaştırılması için bir araç olarak kullanılmıştır. Doğa ve toplum, vahşi ortam ve uygarlık ikici bir bakış açısıyla karşı karşıya getirilmiştir. Hobbes'da doğa durumu, güçlü olanın hak sahibi olduğu sürekli bir çatışma ortamıdır.⁷ Locke'da doğa durumu eşitlik ve özgürlük haliyken çatışma durumuna dönüşmektedir.⁸ Yalnızca Rousseau mülkiyetin ortaya çıkışından önceki doğal halin uygarlıktan daha iyi olduğunu söylemiştir.

16. ve 17. yüzyılda, dünyayı makine olarak değerlendirme eğilimi doğmuştur. Bu anlayış 20. yüzyılın sonlarına kadar egemen olmayı sürdürmüştür. Mekanikçi görüş, bilim ve teknikteki gelişmelerle güçlenmiştir.⁹ 17. yüzyılın anlayışına göre insan olan ve olmayan bir bütün değildir. Doğa parçaları bilim insanları tarafından sökülebilen bir makine gibi görülmüştür. Laboratuvarlarda deney yapabilen bilimciler de bu parçalar üzerinde çalışmaktadır.¹⁰

18. yüzyılda Aydınlanma ile birlikte, aklın egemenliğine ve ilerlemeye duyulan inanç hâkim düşünce haline gelmiştir. Akla yüklenen rol, akıllı varlık olarak nitelendirilen insanın evrenin merkezi olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Dünya, evren ve doğa, gözlem ve deneylerin nesnelidir. İnsan kendi varlığının anlamlı olduğunu kabul etmiş ve etrafındaki her şeyi de bu anlamdan yola çıkarak yorumlamıştır. İnsan, sorgulayabilen ve eylemleriyle değişim yaratabilen bir varlıktır. Özgürlük insan için temel değerdir, toplumsal özgürlük de doğal haldeki özgürlükten kaynaklanmaktadır. Ancak Aydınlanma düşünürlerinin doğal özgürlük olarak adlandırdıkları da toplumsal özgürlük için felsefi bir temel arayışıdır.¹¹ Modernizm ile insan modern öncesi dünya bakışını değiştirmiştir. Artık doğal koşullara bağımlılık ortadan kalkmaya başladığı için doğayı yeniyor olduğu duygusu doğmuştur. Doğa savaşılacak bir düşmandır, hastalıklar, felaketler doğadan gelmekte, insan ise aklıyla, bilimiyle bunları yenebilmektedir. Aynı zamanda egemenlerin rekabetlerinde, sömürülen kıtalarda ve halkların köleleştirilmesinde bu bilime ve akla başvurulmaktadır. İnsan bir yandan hastalıkları tedavi ederken, diğer yandan biyolojik silahlar da geliştirmiştir. İlerleme ve kalkınma kavramına yapılan olumlu vurgu, doğal ve insani kaynakların sınırsızca sömürülmesini getirmiştir.¹²

17. yüzyılda başlayan sömürgecilik ve hammadde arayışı kıtaların doğal ve insan kaynaklarının yok edilmesi sürecini başlatmış ve kapitalizmin doğuşunu hazırlamıştır.¹³ Sermaye birikiminin neticesinde, sanayideki gelişmelerle birlikte kapitalist üretim ilişkileri

⁷ Ağaoğulları, Mehmet Ali, Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, Ekim 2009, s. 194 vd.

⁸ Ağaoğulları, Mehmet Ali, Kral-Devletten Ulus-Devlete, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Eylül 2009, s. 165.

⁹ Capra-Mattei, s.57.

¹⁰ Descola, ss.61-62.

¹¹ Ağaoğulları, Kral-Devletten Ulus-Devlete, s. 278 vd.

¹² Descola, s. 29.

¹³ McNeill, Willam H., Dünya Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, Çeviren Alâeddin Şenel, 7. Baskı, Ankara, Eylül 2003, s. 594 vd.

egemen olmuştur. Aynı zamanda insanlık tarihindeki doğayı en fazla sömürme ve kirlenme dönemi başlamıştır. Kapitalizm sınırsızca büyüme eğilimini gerçekleştirebilmek için kendi hukukunu ve devletini şekillendirmiştir. Kapitalizm çağında kitlelerin yaşama alışkanlıkları da ekonomik sistem tarafından belirlenmiştir. Mülkiyet kavramı ve sahip olma duygusu insanların yaşamına yön veren temel değerler olmuştur. Kapitalizmde büyüme doğaya ait kaynakların pazar için metalaştırılması ile mümkün hale gelmiştir. Doğal kaynakların aşırı bir şekilde sömürülmesi her zaman büyüme yaratmıştır. Ancak sermaye büyüdükçe doğa küçülmektedir. Kapitalist ekonominin büyümesi, kapitalizmin çözemediği krizler yaratmaktadır. Doğal kaynakların kullanılması sermaye birikimine dönüşmekte; ancak bu sermaye ile tekrar doğal kaynakların yerine konması mümkün olmamaktadır.¹⁴

Felsefi temelleri Aydınlanmaya ve Fransız Devrimine dayanan modern hukukun insan merkezci düşüncesi teolojik ve feodal bağlardan özgürleşmeyi sağlamıştır. Ancak bu özgürleşme doğayla dengeli ve uyumlu bir şekilde gerçekleşmediği için modern dönemlere özgü kölelik biçimlerini doğurmuştur. İnsan kendi türü içinde ve doğanın geri kalanı ve kendi türü arasında hiyerarşi kurmuştur. İnsandan başka varlıkların hak sahibi olabileceği düşüncesi genel olarak insana yabancı bir fikirdir. İnsanlar, insan olmaktan gelen imtiyazlarını içselleştirmişlerdir. Örneğin bir kimse mülkiyetini satın aldığı toprak üzerinde dilediği gibi tasarruf edebileceğini, kanuna uygun yapıldığı takdirde akarsuları kurutabileceğini, doğal kaynakları sınırsızca kullanabileceğini, parasını verdiği için yüzlerce yıl boyunca okyanusta çöp dağları oluşturabilecek ürünleri satın alabileceğini düşünmekte, bunları yapmaya hakkının olup olmadığını hiç aklına getirmemektedir. Bütün haklara sahip olan egemen sınıf mensuplarının ekonomik ve siyasal hâkimiyeti ekolojik egemenliklerini de doğurmuştur. Kapitalizm insanın ve toplumun doğayla bağını koparmıştır. Sistem, insanı bencil ve tüketim odaklı yetiştirmektedir. Bu durum bireylerin doğadan kopuk ve aynı zamanda mutsuz olmasına da neden olmaktadır.¹⁵

Bugün dünya ekonomisini yöneten şirketler aynı zamanda dünyanın sahibi olarak hareket etmekte, doğal kaynakları ve insanları sömürmektedir. Az sayıda şirket, pazarı ve kaynakların çoğunu kontrol ettiği gibi dünya nüfusunun çoğunluğunun tüketim ve yaşama alışkanlıklarını da kontrol etmektedir.¹⁶ Şirketlerin günümüz dünyasındaki rekabetleri, sınırlı doğal kaynakların geri döndürülemez bir şekilde tüketilmesine neden olmaktadır. Şirketler kârlarının büyük kısmını sınırlı kaynakların örneğin fosil yakıtların kullanımından sağlamaktadır. (Petrolün önümüzdeki 50 yıl içinde tükenmesi beklenmektedir.)¹⁷

Kapitalizm, halkın gerçek karar alma mekanizmalarına katılımının engellendiği, insanların manipüle edildiği bir sistemdir. Bu nedenle kaynakların akıllıca kullanımı, üretim süreçlerinin ekolojik ve insanların gerçek yararına uygun bir şekilde düzenlenmesi kapitalizmde mümkün değildir. Örneğin gıda egemenliği, her ulusun kendi ihtiyacı olan yiyecekleri, temel gıdaları belirleme, üretme ve tüketme hakkı anlamına gelmektedir.¹⁸ Bu hakka sahip olmayan halkın GDO'yu reddetme, çiftçilerin GDO'lu tohum kullanmama hakkı

¹⁴ Shiva, Vandana, Yeryüzü Demokrasisi: Adalet, Barış ve Sürdürülebilirlik, bgst Yayınları, Çeviren Ali K. Saysel, Elçin Gen, Onur Günay, İkinci Baskı, İstanbul, Nisan 2014, s. 52.

¹⁵ Foster, John Bellamy-Magdoff Fred, Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler: Kapitalizm ve Çevre Üzerine Bir Rehber, Patika Kitap Yayınları, Çeviren Özgün Aksakal, Birinci Basım, İstanbul, 2014, s.99.

¹⁶ A.g.e., s. 62 vd.

¹⁷ A.g.e., s. 85.

¹⁸ Başkaya, Fikret, Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto: Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı, Yordam Kitap Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Temmuz 2016, s. 79.

dahi bulunmamaktadır. Üstelik halk kitlelerinin GDO konusunda doğru bilgiye ulaşmaları dahi engellenmiştir. Zira GDO, bugün tohum şirketlerinin kârlı gördüğü bir alandır. Şirketler eylemlerini çoğunlukla mevcut hukuka uygun bir şekilde gerçekleştirmekte, hukukun yetmediği yerde fiili olarak hareket etmektedirler.

2.3.Modern Hukukta İnsan Merkezilik

Bugünkü dünyada kapitalistler ve insanların önemli bir kısmı payına düşenden fazlasını alarak diğer canlıların gelişmesi için gereken şeylerden onları mahrum etmektedir.¹⁹ Bunun meşru temelini sağlayan ise insan merkezci düşüncedir. İnsan dışındaki doğal varlıklar hak sahibi olarak görülmez ve insanlar doğanın mülkiyetine sahip oldukları fikriyle hareket ederler. Örneğin hayvanlara yönelik saldırı genel ahlaka aykırı olduğu için ceza hukuku kapsamında değerlendirilebilir, ormanları yakmak da kamu varlıklarına zarar vermek olarak düşünülebilir; bunların hepsi insanı merkeze alan düzenlemelerdir.

Hukukta insan merkezilik, modern hukukun ve modern düşüncenin de gerisine gitmektedir. Modern öncesi dönemlerde insanlar arasında da hak sahibi olmak bakımından farklılıklar vardır ve hak sahibi olanlar sadece bir ailedeki belli kişilerdir. Örneğin çocuklar hak sahibi değillerdi ve eşya statüsündeydiler.²⁰ Hak sahipliğinin belli kesimleri dışarıda bırakması modern dönemlerde de devam etmiştir. Kadınların oy hakkı görece yeni bir kazanımdır. Tarihsel olarak burjuva demokratik devrimlerin ürünü olan modern hukuki kazanımlar her ne kadar genel ve soyut bir insan fikrine gönderme yapsa da aslında “burjuva, beyaz, erkek” insan haklarından bahsetmektedir. Hukukta tanımlanmış bütün hakların tam olarak sahibi bu insandır, bu tanımdan uzaklaştıkça sahip olunan haklar azalmaktadır. Hayvanlar ve bitkiler ise bu tanıma en uzak olan varlıklardır.

İnsan ve sermaye odaklı kanunların doğurduğu olumsuz sonuçlar insanların diğer canlılarla doğrudan ilişki geliştirmesine engel olmaktadır.²¹ Bu kanunlar insan merkezli düşüncenin yeniden üretilmesine, yasal ve meşru bir zemin kazanmasına hizmet etmektedir. Bu anlayışın egemenliği insanın zihinsel ve biyolojik potansiyelini de yok etmektedir. Hukuk sisteminin ekolojik bakış açısına sahip olmaması, hukuku ve hukuk öznelerini sorumluluktan kurtarmakta ve yaptıklarını görünmez kılmaktadır. Mevcut modern hukuk anlayışı, kaynaklardan azınlığın yararlanmasına neden olmaktadır. Hukuk kapitalist toplumdaki derin eşitsizlikleri meşrulaştırma ve sürdürme görevini üstlenmiştir. Eşitsizlik ekolojik sistemler açısından tehlikelidir.²²

Bilincin ve dünyaya bakışın temelinde içinden geçilen dönem ve bu döneme damgasını vuran ekonomik sosyal ilişkiler vardır. Örneğin Latin Amerika'nın sömürüldüğü ilk dönemlerde yerli halkı köleleştirmek, emeklerinden bedelsizce yararlanabilmek için yerliler “hayvanlarla” eş değerde tutulmuş ve haklarının olmadığı varsayılmıştır. Böylece sömürgeciler kendilerini ideolojik olarak haklılaştırmış, fiili duruma meşru bir zemin uydurulmuştur.

---

¹⁹ Cullinan, s. 49.

²⁰ Stone, Christopher D., “Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights For Natural Objects”, <https://iseethics.files.wordpress.com/2013/02/stone-christopher-d-should-trees-have-standing.pdf>, erişim tarihi: 15.08.2017, ss.3-4.

²¹ Cullinan, s. 37.

²² Capra-Mattei, s.134, s.143.

Buffon Kontu'na göre sevimli, aptal birer hayvan olan yerlilerde, ruhları olduğunu belirtir, hiçbir hareket gözlenemezdi. Başkeşiş De Paw ise Latin Amerika'yı havlamayı bilmeyen köpekler, eti yenemeyen inekler, işe yaramaz develerle birlikte yaşayan soysuz yerlilerin ülkesi olarak düşünüyordu. 1957 Eylül'ünde yani Paulus'un bildirisinden 420 yıl sonra Paraguay Yüksek Mahkemesi, ülkenin tüm yargıçlarına, "Yerlilerin de cumhuriyetin diğer vatandaşları gibi birer insan" olduğunu hatırlatan bir genelge gönderme gereği duydu. Asuncion Katolik Üniversitesi'nin antropolojik araştırmalar merkezi de bir süre sonra başkenti ve ülkenin iç kısımlarını kapsayan bir anket yaptı. Anket sonuçlarına göre, her on Paraguaylıdan sekizi "Yerlilerin hayvan gibi olduğuna inanıyordu". Caaguazu'da, Yukarı Parana'da, Chaco'da yerliler tıpkı vahşi hayvanlar gibi avlanır, düşük bir fiyata satılır ve köle gibi kullanılırlardı.²³

Kapitalizm ve diğer sınıflı toplumların insan merkezci değil, egemen insan merkezci olduğunu anlaşılmaktadır. Bu insan bugünün dünyasında, sermaye sahibi, erkek, heteroseksüel, beyaz, Kuzey ülkelerinin insanıdır. Kapitalizm var olan "insan merkezci" düşünceyi körükler. Çünkü doğayı alabildiğine sömürmek için bu düşünce oldukça müsaittir. "İnsanın yararları" gerekçesiyle doğa talan edilebilir ve doğadaki her şey alınıp satılabilir. Kapitalizmin gereksinimleri doğrultusunda "üretimin arttırılması" hedefiyle canlıların genleriyle oynanabilir, kozmetik ürünler için hayvanlara işkence yapılabilir. Buradan da bir adım öteye gidebilir ve kapitalist sistemde hukukun insan merkezli değil sermaye merkezli olduğu sonucuna varabiliriz. İnsan hayatından ziyade mevcut üretim ve mülkiyet ilişkilerinin korunması ve meşrulaştırılması önem taşımaktadır. Örneğin ülkemizde HES'ler kapsamında Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Raporlarını yok sayan idareye karşı gerçek anlamda engelleyici bir şey yapılmaması, HES'lerle bölgede yaşayan insanların ve diğer canlıların yaşam hakkına yönelik saldırılar gerçekleştirilmesi; ancak HES direnişlerinde devletin kolluk kuvvetinin devreye girmesi ve şirketin çıkarlarını koruması, insanların hukuki mücadelelerinin boşa çıkarılması buna örnektir. "İnsan merkezci" olduğu düşünülen hukuk, esasen insan yaşamına öncelik vermemektedir. Devlet de tarafsız bir aktör gibi hareket edemez. Kapitalist devletin ekonomik rolü serbest ticareti ve piyasa ekonomisini desteklemektir. Şirketlerin birlikte çalıştığı hükümetler, bu şirketlerin önünü açmak için ellerinden geleni yapmaktadır, buna hukuki düzenlemeler de dâhildir.²⁴

2.4. "Yeşil Kapitalizm" Bir Alternatif Olabilir mi?

"Yeşil ekonomi", "yeşil büyüme", "yeşil piyasa" isimleriyle kapitalist ekonomiden ödün vermeden ekolojik krizlere çözüm üretebileceğini öne süren eğilimler mevcuttur. Bunlar temelde doğanın metalaştırılmasının arttırılmasını savunmaktadırlar. Doğanın hizmetlerinden bedava yararlanıldığı müddetçe bunlar bozulmaya devam edecektir. Bu nedenle, doğal hizmetler de özelleştirilmelidir.²⁵

Kapitalizmde yapılacak reformlarla ekolojik krizlerin çözülebileceğini savunanlar devlet denetiminde yeniden düzenlemelerin yapılmasının yeterli olacağı görüşündedirler. Kapitalist ekonominin aktörlerinin kendilerini gerçek anlamda sınırlayacak düzenlemelere izin

---

²³ Galeano, Eduardo, Latin Amerika'nın Kesik Damarları, Sel Yayınları, Çeviren Roza Hakmen-Atilla Tokatlı, Birinci Baskı, Ocak 2015, ss.65-67.

²⁴ Foster vd., s. 114.

²⁵ Başkaya, s. 45

vermeyeceği açıktır.²⁶ Bütün bu öneriler ancak kapitalizmin kendini yenilemesi için fırsat yaratacağı gibi, doğanın geri dönüşsüz yıkımlara uğratıldığı ve her anın değerli olduğu çağımızda zamanı hiçbir şey yapmadan geçirmemize neden olacaktır.

Dünya gereksiz ve zararlı metalarla doludur. Kapitalizm daha çok büyümeyi hedeflese de, ekolojik açıdan buna imkan kalmamıştır. Kapitalizmin büyüme mantığı aşırı üretimi teşvik etmektedir. Ancak bu üretimin büyük kısmı insanlığın gerçek ihtiyaçları değildir.²⁷ Ekosistemleri ortadan kaldıran kapitalist üretim, insanlığı yoksulluğa mahkûm etmekte ve canlı yaşamını tehdit etmektedir. Yalnızca etrafımıza bakarak dahi ne kadar çok sayıda gereksiz metanın hayatlarımızda yer ettiğini görebiliriz. Bütün bu metaların üretilmesinin sonucu ise, atmosfere daha çok karbon salınımı, temiz su kaynaklarının, ormanların, toprağın gereksiz eşyalar üretmek ve sonuçta çöp dağları oluşturmak için tüketilmesidir.

Kapitalist sistemin tek amacı, giderek artan şekilde sermaye biriktirmek için daha fazla kâr elde etmek ve dünya üzerindeki her şeyi bu amaçla metalaştırmaktır. Böyle bir sistemin ekolojik yöntemler benimsemesi kârlarını ve büyüme hızını, metaların sayısını ve çeşitlerini azaltacağı için mümkün değildir.²⁸ Örneğin ulaşım otomobile dayalı şekilde tasarlanmıştır ve otomobil üzerinden petrolü, lastikleri ve diğer hammaddeleriyle devasa bir endüstri mevcuttur. Otomobil şirketlerinin, petrol devlerinin bütün bunları bir kenara bırakarak toplu taşımayı teşvik etmesi olası görünmemektedir. İklim krizinin önüne geçilmesi için enerji tüketimi ve madde dönüşümü önemli ölçüde azaltılmalıdır. Bu yapılmadığı gibi alternatif enerjilerin geliştirilmesine de kaynak aktarılmamaktadır.²⁹

Kapitalizmin en çok büyüdüğü dönemler ekosistemlere en çok zararı verdiği dönemlerdir.³⁰ Ekolojik adımların atılması için kapitalizmin büyüme hızını azaltması gerekmektedir, bu ise sistemin krizi anlamına gelecektir. Sürekli pazar, iş gücü ve hammadde yarışı içinde olan ve bunlar için savaş çıkartmaktan, darbeler yapmaktan geri durmayan uluslararası şirketlerin ve gelişkin kapitalist devletlerin doğaya verilen zararları azaltmak için devlet veya halk denetimine razı olması beklenmeyecektir.

Ekolojik krizlere kapitalizm içinde çözüm bulunamayacağını ve sosyalist ekonomik modele geçilmesi gerektiğini savunan ekolojik akımı ekososyalizmdir. Löwy ekososyalizmi, “üretkenlik yanlısı fazlalıklarından arındırılmış bir Marksizmin kazanımlarını kendi kazanımları haline getiren ekolojik bir eylem ve düşünce akımı” olarak tanımlamıştır. Buna göre, ileri kapitalist ülkelerin üretim ve tüketim tarzları dünyanın tamamına yayılmamıştır ve bölgeler arasında giderek artan eşitsizlikler vardır. Bu kapitalist ilerleme insan türünü tehdit etmektedir ve doğanın korunması insanlar için zorunluluktur. Ekososyalizme göre üretim araçları doğaları gereği tarafsız değildir. Bu nedenle mevcut üretim şekli ile ekolojik bir yaşam biçimi sürmemiz mümkün değildir. Üretim biçimi tamamen radikal bir şekilde değişmelidir. Gerçek ihtiyaçlar sahte ihtiyaçlardan ayrılmalı, bunun için öncelikle reklamların etkisinden kurtulmalıdır. Sosyalizme geçiş evresinde kapitalist mantığın ürünü olan reklamlar

---

²⁶ A.g.e., s.46.

²⁷ A.g.e., s. 53, s. 61.

²⁸ Foster, s.122.

²⁹ Tanura, Daniel, Yeşil Kapitalizm İmkânsızdır, Habitus Yayıncılık Çeviren Volkan Yalçıntoklu, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 64, s. 89.

³⁰ Foster, vd., s. 77.

kaldırılmalıdır. Sosyalizmin planlı ekonomisinde üretim sadece kullanım değeri içindir.³¹ Hedeflenen sosyalizme geçiştir; ancak bugünden harekete geçilmelidir.

3. Doğanın Bir Parçası Olarak İnsan

Evrendeki her şey birbiriyle ilişkilidir, insan da kendisini yeryüzündeki canlı topluluklarının bir parçası olarak kavramalıdır.³² İnsan kendiliğinden kutsal veya özel bir anlama sahip değildir; potansiyel sahibi bir varlıktır. Yaşamını üretme ve değiştirme, sonraki kuşaklara birikimlerini aktarma olanağı vardır. Bütün bunlar binlerce yıldır süren biyolojik ve toplumsal evrimlerin bir sonucudur.

İnsanın yaşamı ve “kaderi”, geleceği, doğanın varlığını ve döngülerini sürdürmesine bağlıdır. Galeano'nun verdiği bir örneği paylaşalım: Latin Amerika yerlileri gümüş çıkarmak için kullanılan civa nedeniyle zehirlenmişlerdir. Civa hem bitkileri yok etmekte hem de insanları hasta etmektedir. “Bitkisel hayatı yok eden gazın insan vücudu üzerindeki etkisi de aynı derecede acımasızdır”.³³ Günümüzde de iklim değişikliği nedeniyle binlerce insanın yaşamı tehdit altındadır, iklimdeki küçük bir değişiklik bile seller ve kuraklıklarla kendini hissettirmektedir. 2015 yazında Hindistan'da aşırı sıcaklar nedeniyle iki binden fazla kişi hayatını kaybetmiştir.³⁴ Bangladeş'ten³⁵ Artvin'e³⁶ sel felaketleri can almaktadır. İstanbul'da bu yaz arka arkaya yaşanan yoğun yağışlarda günlük hayat durmuş, ulaşım sağlanamamış, maddi hasar meydana gelmiş ve insanlar hayatı tehlikeler atlattır.³⁷

Latin Amerika'nın sömürülmesinin başladığı dönemde Avrupa egemen sınıflarının istekleri doğrultusunda Latin Amerika'da çok geniş topraklarda şeker ekimi yapılmıştır. Bunun için de öncelikle ormanlar yok edilmiştir. Şeker bitkisi bölgenin kendi bitki örtüsünü yok edip toprağı istila etmiştir. Şeker plantasyonlarında çalıştırılmak üzere Afrika'dan köleler getirilmiştir.³⁸ “Tek ürün” (monokültür) politikası bölge halklarını on yıllarca sürecek gıda yetersizliğine ve yoksulluğa mahkûm etmiştir. Örneğin Küba eskiden palmye, maun, sedir, abanoz ormanlarıyla kaplıyken şekerin işgaliyle birlikte ormanlar yok edilmiş, adanın verimliliği bitmiş ve akarsular kurumuştur.³⁹ Aynı şey kakao, kahve gibi bitkilerin üretimi için de geçerlidir. Kahve hemen bütün dünyada yaygın bir tüketim maddesiyken, kahve üzerinden zenginleşenler Avrupa ülkeleri ve ABD'dir. Kahve üreticileri ise yoksulluğa ve ekolojik açıdan yoksunluğa mahkum edilmiştir. Yoksul ülkelere kahve ihracatını arttırmak için verilen borçlar aşırı üretime ve sonuç olarak kahve fiyatlarının düşmesine neden olurken, Nestle ve Starbucks

³¹ Löwy, Michael, Ekosozyalizm: Kapitalist Ekolojik Felakete Radikal Bir Alternatif, Epos Yayınları, Çeviren Hande Turan Abadan, Ankara, 2014, s. 25, s. 27, s. 30, s. 32, s. 43.

³² Cullinan, s. 67.

³³ Galeano, s. 65.

³⁴<http://www.ntv.com.tr/dunya/hindistanda-asiri-sicaklarda-olenlerin-sayisi-iki-bine-yaklasti,KjiuAk-QJUO5YQAJMiXPKA>, erişim tarihi 16.05.2017.

³⁵ <http://www.haberturk.com/dunya/haber/754701-bangladesteki-sel-felaketi-110-olu>, erişim tarihi: 16.08.2017.

³⁶ <http://www.birgun.net/haber-detay/artvin-de-sel-hayati-felc-etti-126575.html>, erişim tarihi: 16.08.2017.

³⁷ <https://yesilgazete.org/blog/2017/07/27/istanbulda-iklim-felaketi-ceviz-buyuklugunde-dolu-firtina-yildirim-sel/>, erişim tarihi: 16.08.2017.

³⁸ Galeano, s. 87.

³⁹ A.g.e., s. 98.

gibi şirketler çok büyük kârlar elde etmiştir.⁴⁰ Çikolata çeşitleri ve kalitesi ile Avrupa ülkelerine atfedilirken ve hayatlarında çikolata yememiş kakao işçileri vardır.⁴¹

İnsanın ve doğanın köleleştirilmesi eş zamanla olmuştur denebilir. Doğanın sömürülmesi ve nüfusun çoğunluğunun sömürülmesi aynı anda başlamıştır. İnsanlar 12.000 yıl önce Neolitik Çağ'da yerleşik tarıma geçmiş ve ihtiyacından fazla artı ürün üretmeye başlamıştır. Böylece özel mülkiyetin ortaya çıkması mümkün olmuştur.⁴²

Kapitalizmle birlikte hem insanın hem de doğanın sömürüsü günümüzdeki biçimine ulaşmış, yaygın ve sistemli hale gelmiştir. Toplumdaki eşitsizlikler ve sermaye merkezli kurumlar ekolojik felaketlerin alt yapısını hazırlamıştır. Bütün bu felaketlerden en çok zarar görenler ise dünyanın yoksulları, tehdit altındaki bölgelerde yaşayan halklar ve çiftçilerdir. Örneğin on yıl içinde Hindistan'da küresel şirket politikaları nedeniyle otuz bin çiftçi ölmüştür. Bunların önemli bir kısmı ekonomik güçlükler nedeniyle intihar eden üreticilerdir.⁴³ Üretici köylülüğün sonunu getiren ise monokültür (tek ürün çeşidinin yetiştirilmesi), tohum tekellerinin ve ilaç firmalarının tarımsal üretimdeki egemenlikleridir. "Tohum özgürlüğü", tohumun ekolojik olarak kendini yeniden üretmesi ve çiftçinin onu ekonomik olarak yeniden üretmesi açısından özgür olması anlamına gelir. Tohum özgürlüğü şirketlerin metalaştırmasına bir engeldir.⁴⁴ Bugün dünya tohum piyasasının yarısından fazlası üç çok uluslu şirket tarafından denetlenmektedir. (Monsanto, DuPont ve Syngento)⁴⁵ Tarımda monokültür dayatmasıyla değerli türler kaybedilmiş ve binlerce yıl boyunca gelişmiş temel mahsuller de ortadan kalkmıştır. Böylece tarım ürünlerinde birkaç genetik çeşide bağımlılık ortaya çıkmıştır. Biyolojik ve genetik çeşitliliğin yok olması yalnızca tarım ürünlerinde gerçekleşmemektedir. Bir bölgede kendiliğinden yetişen orman örtüsünün yerine yetiştirilen sanayi ormanları, biyolojik ve genetik açıdan verimsizdir. Bu ağaçların bulunduğu bölgelerde çok az hayvan yaşayabilir.⁴⁶

Ekolojik krizlerin ve iklim değişimlerinin neticesinde dünyada bazı bölgeler yaşanamaz hale gelmiş ve iklim mültecileri olgusu ortaya çıkmıştır. İklim mültecilerinin önümüzdeki yıllarda artması beklenmektedir. Polinezya ülkesi olan Tuvalu'nun 11.000 kişilik nüfusunun beşte biri suların yükselmesi nedeniyle büyük adalara göç etmek zorunda kalmıştır.⁴⁷ 2009'dan bu yana otuz milyonu aşkın insan felaketler nedeniyle yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmıştır. Evlerini, tarlalarını, yaşam tarzlarını kaybeden bu insanların nasıl büyük tehlikelerle karşı karşıya olduğu ortadadır. İnsanın temel asgari ihtiyaçları için doğaya olan bağımlılığının ne derece olduğu iklim değişikliklerinden ne kadar kolay etkilenebildiğimize bakıldığında anlaşılacaktır. İnsanlar doğaya, doğal varlıkların insanlara olduğundan daha fazla bağımlıdır.⁴⁸

---

⁴⁰ Köymen, Oya, Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar, Yordam Kitap Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Ekim 2012, s. 87.

⁴¹<http://www.dailymail.co.uk/video/news/video-1085116/CNN-Cocoa-farmers-taste-chocolate-time.html>, erişim tarihi: 16.08.2017.

⁴² Köymen, ss.19-20.

⁴³ Shiva, s. 169.

⁴⁴ A.g.e., s.131.

⁴⁵ Başkaya, s. 82.

⁴⁶ Foster, s. 106, s. 127.

⁴⁷ <https://gaiadergi.com/iklim-degisikliginin-karanlik-yuzu-iklim-multecileri/>, erişim tarihi: 14.08.2017.

⁴⁸ Capra-Mattei, s. 26.

İnsan varolma hakkına sahip tek varlık değildir. İnsanlar doğayı belli sınırlara uyarak kullanabilir, ekosistemin dengesini korumalıdır. Ağaç kesebilir; ama bütün ormanı yok edemezsiniz.⁴⁹ Ancak bunu ifade ederken soyut “insan” kavramından kaçınılması gerekmektedir. Aksi takdirde ekolojik dengeyi kurma eylemi insanların bilinçlenmesine bağlanmış ve bütün süreç ekonomiden ve politikadan soyutlanmış olacaktır.

4. Hukukun Dönüştürülmesi

Kapitalist hukuk, kapitalizmin işleyişine uygun kurallar içerir. Ancak hukuk aynı zamanda bir mücadele alanıdır. Bütün ezen ve ezilen ilişkilerinin devam ettiği bir platform olarak hukuk hem kapitalizmin çıkmazlarını teşhir işlevi görür, hem de iktidarı yavaşlatmak için kullanılacak kazanımların resmîyet kazandığı bir tablodur. Hukuki düzenlemeler uygulamada oldukça faydalı olabilmektedir. Hukuk bir ideoloji olarak hem gerici bir mantığı temsil eder; ama aynı zamanda bir ilkeler bütünüdür. Bu nedenle hukuktaki değişiklikler, dünyaya bakış açımızı değiştirmekte etkili olabilir. Bazı ilkelerin benimsenmesini kolaylaştırabilir. Kanunların hem düzenleyici işlevi hem de toplumu şekillendiren rolleri vardır.⁵⁰ Hukuk, ülke içindeki davalarda ve uluslararası platformlarda örnek çoğaltma işlevi de görebilir. Kazanılmış bir davanın argümanları başka bir ekolojik davanın hukuki alanda ve kamuoyu nezdinde savunulmasını sağlayabilir. Mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılmasına kadar olan süreçte hukuk özel mülkiyeti sınırlayarak halkların ve ekosistemlerin çıkarlarını koruma aracı olarak iş görebilir. Bu nedenle hukuk bütün diğer kurumlar gibi bir mücadele platformudur. Üstelik ekonomik sistemin değişmesi durumunda hukuk, devlet düzeyinde veya insanlar arasında benimsenen kurallar olarak varlığını sürdürecektir. Bu nedenle hukuktaki her ekolojik ve eşitlikçi değişim, daha olumlu değişimlerin bir nüvesi olacaktır.

Mevcut hukukta ekolojik bir düzenlemenin amacı kanaatimizce hukukun eksikliklerini kapatmak değil, yeryüzündeki canlı varlığını kurtarmaktır. Bugün gelinen noktada değişimi erteleme lüksümüz yoktur. Ekolojik durum aciliyet taşımaktadır ve insanlığın bütün sorunlarından daha fazla tehdit arz etmektedir. Ekosistemler artık bir kırılma noktasındadır, yeryüzü ve uygarlık için karar anı gelmiştir.⁵¹ Küresel ısınma açısından sera gazları kontrol dışı biçimde belli bir sınırı aşarsa insanlar artık iklim değişikliğini durduramayacak hale gelecektir. Üstelik iklim değişikliğinin daha da ağırlaşması uzun bir zamanda değil, hızlı bir şekilde birkaç on yıllık bir süre içinde gerçekleşecektir.⁵²

Üretmek doğayı eksiltmek, tüketmek ise doğaya bir şey atarak kirliletmektir.⁵³ Kaynakların aşırı sömürsüne neden olan kapitalizm ortaya çıktığından bu yana devam eden “ekokırım”, yaşamın geleceğini tehdit etmektedir. Önceliklerimizden biri kapitalizm tarafından empoze edilen sürekli ve daha fazla üretmeye ve tüketmeye, hızlı yaşamaya dayalı mantığı değiştirmek olmalıdır. Bu bağlamda, doğanın haklarını kabul etmek, sadece bir hukuki düzenleme getirmeyecek; ancak doğayla kurduğumuz ilişkiyi de değiştirecektir. Öte yandan

⁴⁹ Call for Action for the Rights of Mother Earth, <https://http://therightsofnature.org/call-for-action/>, erişim tarihi: 16.08.2017.

⁵⁰ Cullinan, s. 79.

⁵¹ Foster, John Bellamy-Clark, Brett-York Richard, “Ekoloji: Karar Anı, Bir Giriş”, Çeviren Barış Baysal, ss. 29-39, Monthly Review, Sayı: 19, Kalkedon Yayınevi, Ekim 2008, ss. 29-30.

⁵² Neale, Jonathan, Küresel Isınmayı Durduralım, Dünyayı Değiştirelim, Çeviren Doğan Tarkan, Yordam Kitap, Birinci Basım, İstanbul, Mart 2008, s. 26.

⁵³ Başkaya, s. 38.

yeni bir hukuk düzeni yaratmanın en iyi yöntemi ise toplu eylemlerle hukuku etkilemektir. Hukukun ekolojik bir şekilde yeniden düzenlenmesi en etkili biçimde halk hareketleri ile olacağı için her anlamda güçlendirici etkisi bulunmaktadır.⁵⁴

İnsanlığı ekolojik felaketlerin yaratıcısı ve zarar görenlerinden biri haline getiren aşırı yıkımcı yolu değiştirmek için bütün varlıkların haklarına sahip çıkılmalıdır. Doğayla olan ilişkilerimizin tanımlanması artık yeterli değildir, doğaya karşı olan ödevlerimizin de tanımlanması gerekmektedir.⁵⁵ Yapılacak hukuki düzenlemeler uluslararası olmalıdır. Bugün uluslararası şirketler dünyanın her yerinde büyük çapta üretimler yapmaktadır. Maliyeti düşürmek için ulusal mevzuatların zayıf, denetimin az, hükümetlerin satın alınabilir olduğu yerlere göz dikmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler yalnızca kendi mevzuatları ve hukuk sistemleri ile bunlarla başa çıkamayacaktır.

İnsan dışındaki canlıların da birer özne sayılması gerektiğinin hukuki olarak kabul edilmesi bir başlangıçtır.⁵⁶ Hukuki düzenleme, genel ve zorlayıcıdır, uyulmamasının yaptırımı vardır. Ancak sadece hukuki zorlayıcılığa başvurmak yetersiz kalabilir. Mahkeme kararlarına, yasalara, Anayasalara ve uluslararası anlaşmalara karşı hükümetlerin ve şirketlerin eylemleri de fiili olarak devam edebilmektedir. Ekolojik sorunların hepsi aynı zamanda toplumsal sorunlardır. Ekolojik yıkımların kaynağı toplumsal yıkımlardır. Uygulamada ekolojik sorunların toplum dışı algılanması sağlanır; ancak siyasi ve ekonomik içerikleri dikkate alınmadan ekolojik sorunlar çözülemez.⁵⁷

5.Hukukta Doğanın Yeri

5.1.Genel Olarak

Modern hukukta doğaya ilişkin düzenlemeler genellikle “çevre” başlığı altında yer almakta ve insan eseri kurumlarla bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Çevre koruma kanunları ve uluslararası anlaşmalar gibi son yıllarda sayıları artan birçok düzenleme vardır. Ancak bu kanunların çıkarılma hızı, doğayı tahrip eden eylemlerin hızının gerisinde kalmaktadır. Doğa önce yıkıma uğratılmakta, bu yıkım ancak çok ciddi bir boyuta geldiğinde hukuken engellenmeye çalışılmaktadır. Doğanın korunması, belli başlı alanların, türlerin korunmasına indirgenmiştir. Örneğin uluslararası anlaşmalardan biri olan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin amacı atmosferdeki sera gazı birikimine neden olan insan kaynaklı etmenleri önlemek olarak tanımlanmıştır. Böylece ekonomik kalkınma sürdürülebilir şekilde devam edecektir. Sözleşmeye taraf devletlerin sera gazı salınımlarını kontrol etmesi hedeflenmektedir.⁵⁸ Ancak katılım ve uyma devletlerin inisiyatifine terk edilmiştir.

İlk büyük çapta uluslararası büyük çevre konferansı olan Stockholm Konferansı sonucunda kabul edilen 1972 Stockholm Bildirgesi 2. maddesinde “bugünkü ve gelecek nesiller için ihtiyaca göre özenli planlama veya yönetim ile dünyanın doğal kaynakları, hava, su, toprak, flora ve fauna dahil, özellikle de doğal ekosistemleri temsil eden örneklerin korunması

⁵⁴ Capra-Mattei, s. 47.

⁵⁵ <http://therightsofnature.org/bigger-picture/>, erişim tarihi 16.08.2017.

⁵⁶ Cullinan, s. 232.

⁵⁷ Capra-Mattei, ss.34-35.

⁵⁸ <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/BMIDCS.aspx?sflang=tr>, erişim tarihi: 16.08.2017

gerekliliği” düzenlenmiştir.⁵⁹ 1992 tarihli BM Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu, kalkınmayı merkez kavram olarak ele almış ve kalkınmanın sürdürülebilmesi için çevreye yönelik önlemlerin alınması gerekliliği düzenlenmiştir. Öte yandan deklarasyonun 16. Maddesine göre “Ulusal otoriteler ‘kirleten öder’ prensibini dikkate alarak çevre maliyetlerinin uluslararası hale getirilmesine ve ekonomik araçların kullanımını geliştirmeye gayret göstermelidir.”⁶⁰ Bu bildiri düzenleme amacı caydırıcılık olsa da o günden bu yana bu anlayış değişmiştir. Artık ekolojik hareketler nezdinde parası olanın dilediği gibi kirletebilmesi kabul görmemektedir.

2007 tarihli BM Yerli Halklar Hakları Bildirgesinde yerli halkların çevrenin muhafazası ve korunması hakkına sahip olduğu belirtilmiş, “sürdürülebilir ve eşitlikçi kalkınma ve çevrenin doğru yollardan korunmasına” vurgu yapılmıştır. 29. Maddeye göre yerli halklar çevrelerinin ve arazilerinin veya topraklarının ve kaynaklarının verimliliğini koruma ve kollama hakkına sahiptir. Devlet, yerli halklara yardım amacıyla, herhangi bir ayrımcılığa yol açmadan, arazilerin veya toprakların ve kaynakların verimliliğini koruma ve kollama programları oluşturmalı ve uygulamalıdır.⁶¹

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 1992 tarihinde hazırlanmıştır. Bu çerçeve sözleşmenin taraflar anlaşması olan Paris İklim Anlaşması’nın 2. maddesine göre taraf devletler Sözleşmenin amacı küresel ortalama sıcaklıktaki artışı endüstri öncesi düzeylerin 2 °C üstünün çok aşağısında tutarak ve 1.5 °C üstüyle sınırlamak için çaba göstermek ve sera gazı düşük emisyonlu büyümeyi güçlendirmek konusunda taahhüt vermektedir.⁶² Paris İklim Anlaşması’na iki yüz ülke tarafken Trump başkanlığındaki ABD Anlaşmadan çekilmiştir.⁶³ Anlaşmada önerilen hedefler en asgari hedeflerdir ve yetersiz kalacağı açıktır, buna rağmen böyle bir anlaşma bile dünyanın en büyük kapitalist ülkesi ABD tarafından uygulanmak istenmemektedir.

Bütün bu uluslararası düzenlemeler olumlu ve önemli de olsa, yetersiz kalmaktadır. Örneğin küresel ısınmayı engellemek için sera etkisi yaratan gazların salınımını azaltmayı hedefleyen Kyoto Protokolü de Paris Anlaşması gibi bu gazların en büyük üreticisi olan devletler tarafından imzalanmamakta veya geç imzalanmaktadır.⁶⁴ Üstelik Kyoto Protokolü, dünya çapında en az yüzde 60’lık bir kesintiye ihtiyaç varken, sadece yüzde 5’lik bir kesinti önermektedir, bunun gerçekleşmesi için de zorlayıcı tedbir içermemektedir.⁶⁵ Küresel ısınmanın durdurulması buna sebep olanlardan beklenmemelidir. Kapitalistler ve büyük devletler küresel ısınmanın durdurulması için harekete geçmek gerektiğini bilseler de, bu tartışmalar esnasında ekolojik yıkımlara devam etmektedirler.⁶⁶

Bugün dünyada 140 ülkenin Anayasasında doğa ile ilgili ilkeler yer almaktadır. Hindistan’da kamu yararı davaları ile gruplar ekolojik değişikliklerden doğan eşitsizliklere karşı dava açabilmektedir. Hindistan aynı zamanda yoksullar ve kırılğan durumdaki bireyler adına dava açabilen binlerce sivil toplum örgütüne de ev sahipliği yapmaktadır. Çin 2009’da ilk İnsan Hakları Ulusal Eylem Planı’nı kabul etmiştir ve bu metnin bir kısmı çevre haklarına

⁵⁹ <http://www.un-documents.net/unchedec.htm>, erişim tarihi: 13.08.2017.

⁶⁰ <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>, erişim tarihi: 13.08.2017.

⁶¹ http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_Turkish.pdf, erişim tarihi: 13.08.2017.

⁶² http://iklimadaleti.org/i/upload/Paris_Anlasmasi-ISBN-978-605-83799-1-6.pdf, erişim tarihi: 13.08.2017.

⁶³ <http://www.dw.com/tr/paris-iklim-anlasmasi-neden-onemli/a-39091216>, erişim tarihi: 13.08.2017.

⁶⁴ Löwy, s. 33.

⁶⁵ Neale, s. 13.

⁶⁶ Neale, s. 150.

ayrılmıştır. Bununla bağlantılı olarak ülkede kırk yedi adet çevre mahkemesi bulunmaktadır. Bugün yaklaşık otuz iki tane Afrika ülkesinin Anayasasında çevre ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Afrika İnsan ve Yurttaş Hakları'nın 24. maddesi herkesin uygun bir çevrede yaşama hakkını düzenlemiştir.⁶⁷

5.2. Doğanın Haklarının Anlamı

Mahkemeler bir nehrin kirletilmesinin durdurulmasına karar verebilirler; ancak nehrin hakından yola çıkmazlar.⁶⁸ Kanunlar ve diğer hukuki düzenlemeler de, en “çevreci” görünenleri de dâhil olmak üzere böyledir. İnsanların eseri olan düzenlemeler yüzlerce yıldır merkeze öncelikle insanı almaktadır. Doğanın korunması insan yaşamının sürdürülmesi ve iyileştirilmesi ile bağlantılı olarak ele alınır.

“Doğa Ananın haklarını kabul etmek, ‘yeşil ekonomiye’, gelişmeciliğe, büyüme paradigmasına karşıdır. Aynı şekilde ‘doğal hizmetler için ödeme’ kavramına da karşıdır. Doğa Ana bizim evimiz olduğu için korunmalıdır. Gerçek katılımcı bir demokrasi sağlanmalı ve büyük projelere piyasa güçleri tarafından değil, halklar tarafından karar verilmelidir.”⁶⁹

Doğanın hakları, doğanın insanlar gibi hak sahibi olabileceğini tanımak anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda insana ve diğer türlere faydalı olanlar arasında bir denge kurma olanağı yaratacak bir bakış açısıdır. İnsanlar hukuki yetkilere ve bu nedenle sorumluluğa sahip oldukları için, ekosistem adına bu hakları kabul ettirme görevleri de vardır. Mevcut hukuk sistemleri toprak ve doğaya mülkiyet muamelesi yapmıştır. Çevre koruma kanunları da, doğanın ne kadar tahrip edilebileceğini düzenleyerek doğaya verilen zararı yasallaştırmaktadır.⁷⁰ Doğanın hakları, ağaçların, okyanusların, hayvanların ve dağların insanlar gibi hak sahibi olmasının kabulü anlamına gelmektedir. Doğanın hakları, doğaya hukuken tanınmış bir mülkiyet konusu olarak bakmak değil varolma kendini devam ettirme ve yenileme haklarına sahip bir hukuk öznesi olarak görmektir.⁷¹

Hukukun doğaya tanıyacağı haklar yaşama, kendini yeniden üretme, biyolojik çeşitlilik, su, temiz hava, denge ve kendini yenileme haklarıdır. Dünya çapında doğanın haklarının kabul edilmesi için uğraşan birey ve kuruluşların oluşturduğu bir ağ olan Doğa Hakları İçin Küresel Birlik tarafından 2014 yılında Uluslararası Doğa Hakları Mahkemesi kurulmuştur. Mahkeme, sivil inisiyatif tarafından kurulmuştur ve amacı ekolojik korumaya ve mevcut çevre hukuklarına sistemli bir alternatif oluşturmaktır. Mahkemenin ilk oturumuna Vandana Shiva başkanlık etmiş ve bu oturum Ekvator’da gerçekleşmiştir. Mahkemeye dünyanın her yerinden insanlar başvurup tanıklıklarını aktarabilir. Hükümetler ve şirketler de başvurma hakkına sahiptir, üstelik bunlar mahkemeye başvurmaları için teşvik de edilmektedir. Mahkeme “ekolojik kırım”

---

⁶⁷http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/access_to_justiceandruleoflaw/environmental-justice---comparative-experiences.html, erişim tarihi: 17.08.2017, s. 8, ss. 13-14, s. 17.

⁶⁸ Stone, s 12.

⁶⁹ Call for Action for the Rights of Mother Nature, <http://therightsofnature.org/call-for-action/>, erişim tarihi: 16.08.2017.

⁷⁰ What is the Rights of Nature?, <http://therightsofnature.org/what-is-rights-of-nature/>, erişim tarihi 16.08.2017.

⁷¹ <http://therightsofnature.org>, erişim tarihi, 16.08.2017.

teriminin tanınması için girişimlerde bulunmaktadır.⁷² Mahkemenin kuruluş bildirgesine göre dünya halkları ve ulusları dünyanın bir parçasıdır. Dünyanın bir parçası olarak insan diğer varlıklarla birlikte “ortak bir kaderle” bağlanmış yaşayan bir topluluktur. Hukuki sistemler dünyayı korumak için yetersizdir. Mahkemenin amacı doğaya yönelik ihlalleri soruşturmak, bu alandaki içtihadın gelişmesini ve doğa haklarının evrensel olarak kabul edilmesini sağlamak, hakların nasıl uygulanabileceğini göstermektir.⁷³

Mekanikçi dünya görüşünün yerine ekolojik dünya görüşünün geçirilmesi ile dünya makine gibi değil, ağ olarak algılanmaya başlanacaktır. Yaşamın ağ olarak algılanması ilişkiler ve bağlantılarla düşünülmesi anlamına gelmektedir. Bu sistem düşüncesi sayesinde doğanın sövmeye değil üretmeye yönelik ilkelerle yaşamı sürdürdüğü anlaşılır olmaktadır.⁷⁴ Bu, bütünlükçü bir doğa görüşüdür. Mekanik doğa görüşü ise bilimin doğa üzerinde hâkimiyet sağlamak üzere kullanılmasıdır. Bu anlayışın bir parçası olarak hukuk da insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurmasının aracı olarak kullanılmıştır. Hukuk iktidarın aracıdır.⁷⁵ Burada anılan hukuk kapitalist sistemin ve burjuva devletin hukukudur. Doğanın hakları ise hukukun bu niteliğinin değiştirilmesi anlamına gelmektedir.

Hukukta değişim, belli bir takım usullere bağlıdır. Ülkelerin yasa yapıcıları veya uluslararası örgütlerin yetkili organları hukuki düzenlemeleri yapma ve değiştirme yetkisine sahiptir. Halk kitleleri sivil toplum örgütleri, siyasi partiler ve sokak hareketleriyle süreçlere müdahil olmaya çalışır. Demokratik kurumların önemsenmediği ülkelerde bu kurumlar dikkate alınmaz ve yasa yapıcılık teknik işlemlere indirgenir. Ülkemizde HES’lerin, termik ve nükleer santrallerin, taş ocaklarının açılmasına izin veren düzenlemeler gibi hızlı ve sermayenin çıkarı uyarınca yapılan yasaların neticesi ekolojik açıdan yıkımdır.

Hukuku halkın çoğunluğuna vermek, insan yasaları ve doğa yasaları arasında bir uyumun yakalanmasını sağlayabilecektir. Bu tür hukuki düzenlemeler yerel ihtiyaçları ve koşulları dikkate alabilir.⁷⁶ Hukukun hayatlarını doğrudan etkilediği insanlar aynı zamanda hukukun yapıcıları olmalıdır. Hukukun böylece ekosistemlere yönelik şiddet eğilimi önlenebilecektir ve hukuk insan ve doğal varlıklara yabancı bir iktidar aracı olmaktan uzaklaşabilecektir. İnsanlar bilimsel ve teknolojik keşiflerini doğal süreçlere borçludur, aynı şekilde hukukun değiştirilebilmesi için doğanın mekanik bakış açısından uzak bir şekilde yeniden ele anlaşılması gerekmektedir.

Hukukun bu şekilde değiştirilmesi demokrasi düşüncesi ile bağlantılıdır. “Yeryüzü Demokrasisi” olarak adlandırılan kurama göre insanların her biri farklı köklere sahip olsalar da, bir bütün olarak dünyaya ve evrene bağlıdırlar.⁷⁷ Buna göre, tüm türlerin, halkların ve kültürlerin kendilerine has değerleri vardır. Bu demokrasi tüm yaşamın demokrasisi anlamına gelir. Yalnızca insan toplumu içindeki yaşam değil, doğadaki çeşitlilik de savunulmalıdır. Kendi varlığını devam ettirme tüm canlıların doğal hakkıdır. Bu demokrasi modeli kapitalist

---

⁷² <https://www.endecocide.org/wp-content/uploads/2015/11/Prog-Trib-EN.pdf>, erişim tarihi: 16.08.2017.

⁷³ Peoples’ Tribunal Convention For the Establishment of the International Rights of Nature Tribunal, <http://therightsofnature.org/peoples-convention-tribunal/>, erişim tarihi: 16.08.2017.

⁷⁴ Capra-Mattei, ss. 23-24.

⁷⁵ A.g.e., ss. 25-26.

⁷⁶ A.g.e., s. 145.

⁷⁷ Shiva, s. 17.

sisteme alternatif “yaşayan ve yerel ekonomiler” geliştirilmesini zorunlu kılar.⁷⁸ Yeryüzü Demokrasisi, alınan kararlardan yaşamları doğrudan etkilenen insanları ekolojik konularda karar veren durumuna getirmektir. Bir örnek verelim:

“Kendi kendini yöneten bir fabrika, zehirli çöplerini bir nehre boşaltmaya karar verir. Bütün bölge halkı bu kirliliğin tehdidi altındadır. Bu durumda, bölge halkı demokratik bir tartışmanın sonucunda tatmin edici bir çözüm bulunana kadar bu birimdeki üretimin durdurulması gerektiğine karar verebilir.”⁷⁹

Doğanın haklara sahip olması, “ağacı kesmeyelim” anlamına gelmeyecektir. Doğadaki varlıkların haklarının olması, insanlarla aynı haklara sahip olacakları veya her türlü hakka sahip olacakları anlamına da gelmemektedir.⁸⁰ Bu bağlamda insan merkeziliğin reddi de canlılar arasında mutlak bir eşitlik anlamına gelemez. Bütün canlı türleri aynı şekilde ele alınamaz. Zira bu bizi bir sıtma sineği ya da Koch basiline, sıtma ya da verem hastası bir çocukla aynı yaşam hakkını vermeye götürecektir.⁸¹

6.Doğayı Özne Kabul Eden Örnekler

Doğanın haklarının kabul edilmesine Bolivya, Ekvator gibi Latin Amerika ülkelerinde, bu ülkelerdeki halk hareketlerinde ve hükümet girişimlerinde rastlanmaktadır. Bunun temelinde Latin Amerika'nın tarihsel kültürel mirası bulunmaktadır. Descola Amazon yerlileri arasında yürüttüğü çalışmasında yerlilerin ormanı da, orman içinde açtıkları tarlaları da besin sağlayan yerler olarak görmediklerini ifade etmektedir. Yerlilere göre bu mekânlar gelişmiş toplumsallığın alanlarıdır. Yerliler buraya her gün kendilerinden, farklı görünüşleri ve dilleriyle ayrılan varlıklarla uzlaşmaya gelmektedir. Kadınlar yetiştirdikleri bitkileriyle çocuklarıyla iletişim kurar gibi iletişim kurmakta ve bahçeler tanrısı Nunkui'nin koruyuculuğunu örnek almaktadır. Erkekler av hayvanlarını akraba gibi görmektedir. Amazon yerlisi Açuvarlar, insanlar gibi hayvanlar ve bitkileri de “kişi” olarak düşünmektedir. Makuanalar da insan olmayan varlıklara toplumsallık atfetmektedir. İnsanlar hayvana, hayvanlar da insana dönüşebilir.⁸² Açuvarlar'a göre orman hayvanları tinlerin iyiliğini gözetir ve onları zararlı avcılardan korur. Açuvarlar'ın mekân düzenlemesinde de aynı “birlik” hâkimdir. Bu topluluk ev ve bahçeyi ormana karşıt bir konumda değil, eş merkezli aralıklarla düzenlemektedir. Ormandan bahçeye bir geçiş vardır ve iç içe geçmiştir. Ormanda yaşayan hayvanlar onlara göre “yabani” değildir, yaklaşımları ve sevmeleri gereken varlıklardır. Konutları ise basit sığınaklardır, konutlar “düşman” bir ormanlar çevrelenmiş güvenlik alanı gibi görülmemektedir.⁸³

Bu düşünce biçimine sadece Latin Amerika'da rastlanmaz. Kanada subarktik bölge yerlileri her türün birey olduğunu, Malezya'daki Chewong topluluğu da tin, bitki, hayvan ve nesnelere kendileriyle aynı özellikleri taşıdıklarını düşünmektedir. Chewonglar için doğa ve toplum ikiliği söz konusu değildir.⁸⁴ Bu toplumların ortak özelliği özel mülkiyete dayanan bir

⁷⁸ A.g.e., ss. 22-23.

⁷⁹ Löwy, s. 45.

⁸⁰ Stone, ss. 9-10.

⁸¹ Löwy, s. 25.

⁸² Descola, ss. 11-13.

⁸³ A.g.e., s. 42.

⁸⁴ A.g.e., ss. 25-26.

ekonomilerinin olmayışıdır. Bu toplumlarda, toplum ve doğa farklılaşması bizim toplumumuzdaki gibi gözlemlenemez.

Latin Amerika'nın "keşfedilmesi", modern insanın, üzerinde milyonlarca insanın yaşadığı ve uygarlıklar oluşturduğu topraklara el koyması anlamına gelmektedir. Keşif ve fetih sözcükleri ile sömürgecilik başlamıştır.⁸⁵ Latin Amerika'nın doğası İspanyol ve Portekiz kâşiflerin kıtaya gelmesinden itibaren yağmalanmaya başlamıştır. Latin Amerika Avrupalılar tarafından kaynaklar bakımından zengin ve talana açık bir yer olarak görülmüştür.⁸⁶ Bölgede kolonileştirme hareketleri ile birlikte doğanın talan edilmesi ve yerli halkın köleleştirilmesi eş zamanlı olarak ilerlemiştir. Bu sömürünün etkisi yüz yıllarca devam etmiş ve bunlara tepki olarak halk hareketleri gelişmiştir. Halklar kendilerini "çevreci" veya "ekolojist" olarak adlandırmaya da, su, toprak, ormanlar ve saygı duydukları diğer doğal alanlar için kitlesel eylemliliklere girişmektedir.⁸⁷

Latin Amerika'daki on dokuz ülkenin Anayasasında doğa ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Şili Yüksek Mahkemesi sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının varlığını kabul etmiştir. Meksika İklim Değişikliği Yasası çıkarmış, Kosta Rika Yüksek Mahkemesi doğanın gelecek kuşaklar için korunması gerekliliğini kabul etmiştir. Peru'da yerli halkların karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılabilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Nikaragua yerli halkların doğal kaynakların kullanımına ilişkin söz sahibi olması gerekliliğini Anayasal düzeyde tanımıştır. Brezilya'da 1980'lerin sonlarından itibaren Anayasasında yerli halkların topraklarının korunması düzenlenmiştir.⁸⁸ Küba yarı sürdürülebilir tarımda geniş bir çalışan kesimi istihdam etmektedir. Bu modelde petrole, kimyasallara, gıdanın ithal ve ihracatına çok az ihtiyaç duyulmaktadır. Yalnızca Havana'da iki yüzden fazla kentsel tarlalar vardır. Küba devriminin köklerinde bu ekolojik yönelim bulunmaktadır.⁸⁹

Yoksul kesimlerin ekolojiye zararı görece çok daha azdır; ancak ekolojik yıkımların sonuçlarına orantısızca daha çok maruz kalırlar.⁹⁰ Ekolojik sorunlar Güney/periferi ülkelerinde daha ciddi etkilere yol açtığı için, bu ülkelerde çeşitli toplumsal hareketler doğmaktadır. Yoksul ülkelerde ekolojik felaketler yaratmak büyük şirketler açısından çevreci bir üretim politikası benimsemekten daha ucuzdur. Buna karşı doğan hareketlerde bölgede yaşayanlar, topraksız köylüler, yıkımlardan zarar gören yoksullar yer almakta, bu hareket "fakirlerin ekolojisi" olarak anılmaktadır.⁹¹ Yoksul ülkelerde ekoloji hareketleri yaşamları pazar ekonomisi ile denetlenen ve tehdit edilen çoğunluk açısından yaşamlarını devam ettirebilmeleri için zorunluluktur.⁹²

---

⁸⁵ Akal, Cemal Bâli, Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı, Dost Kitabevi Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara, Ekim 2010, s. 27.

⁸⁶ Galeano, s. 29.

⁸⁷ <http://dunyalilar.org/latin-amerikada-bilinmesi-gereken-5-koylu-hareketi.html/>, erişim tarihi 16.08.2017.

⁸⁸ http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/access_to_justiceandruleoflaw/environmental-justice---comparative-experiences.html, erişim tarihi: 17.08.2017, ss.23-24.

⁸⁹ Foster, John Bellamy, Marksist Ekoloji, Çeviren Barış Baysal, Kalkedon Yayınları: 228, Monthly Review Kitaplığı, Derleyen Halan Tanıttıran, Birinci Basım, İstanbul, Kasım 2012, ss. 37-38.

⁹⁰ http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/access_to_justiceandruleoflaw/environmental-justice---comparative-experiences.html, erişim tarihi: 17.08.2017.

⁹¹ Löwy, ss. 35-36.

⁹² Shiva, s. 74.

6.1.Bolivya

Bolivya doğanın hakları konusunda öncü ülkelerdendir ve kendi özgün Doğa Ana hukukunu oluşturmuştur. Bunun temelinde Bolivya'nın özellikle 16. yy'de gümüş madenlerinin keşfedilmesinden bu yana doğasının aşırı bir şekilde sömürülmesi bulunmaktadır. Bolivya, mevcut yasaların yeterli olmadığını düşünmüş ve hukukunda değişikliklere girmiştir.⁹³ 2009'da başkan Evo Morales Ayma ve Bolivya delegasyonu BM Genel Kurulunda Doğa Ana haklarının kabul edilmesi önerisinde bulunmuştur. Aynı yılın Aralık ayında Morales Cochabamba'da İklim Değişikliği ve Doğa Ana Haklarına Dair Halk Konferansını düzenlemiş ve bu konferans neticesinde Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi ilan edilmiştir. 2011'de BM Genel Kurulunda bu beyannamenin yazarlarından Cormac Cullinan ve Vandana Shiva beyannamenin BM nezdinde kabul edilmesi önerisinde bulunmuştur.⁹⁴ Bolivya'da Doğa Ana bakanlığı ve ombudsmanlığı kurulmuştur.

Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi 22 Nisan 2010'da Cochabamba'da gerçekleştirilen Dünya Halkları İklim Değişikliği ve Doğa Ana Hakları Konferansı'nda ilan edilmiştir. Bu beyannamede "Doğa Ana" ortak bir kadere sahip varlıkların bölünemez ve yaşayan bir topluluğu olarak kabul edilmiş ve yaşamın, beslenmenin, öğrenmenin ve iyi yaşamak için ihtiyacımız olan her şeyin kaynağı olarak tanımlanmıştır. Kapitalist sistem doğayı tahrip etmektedir ev bununla ilgili acil önlemler alınmalıdır. BM'ye, halklara ve devletlere beyannamenin kabulü için çağrı yapılmıştır. Beyannameye göre bütün varlıklar Doğa Ananın bir parçasıdır ve Doğa Ana ile olan ilişkileri bağlamında tanımlanabileceklerdir. Doğa Ananın hakları dokunulamaz haklardır. İnsanların insan hakları olması gibi her varlığın da kendi türüne özgü hakları vardır. Her varlığın hakkı diğer varlıkların hakkı tarafından sınırlanmıştır. Haklar arasındaki çatışmalar Doğa Ananın bütünlüğü, dengesi ve sağlığı gözetilerek çözümlenebilecektir.

Doğa Ananın ve doğal varlıkların yaşama, varlığını sürdürme, saygı görme, kendi biyolojik kapasitesini yeniden üretme ve hayati döngülerine insani zararlar olmadan devam etme, kimliğini ve bütünlüğünü koruma, yaşamın kaynağı olarak suyun, temiz havanın, kirlenmeden korunma ve canlı varlıkların genetik yapısının değiştirilmeme, insan kaynaklı zararlar nedeniyle kendini yenileme hakkına sahiptir. Bütün varlıklar Doğa Ananın uyumlu işleyişinde kendi rollerini oynama hakkına, insan kaynaklı şikence veya kötü muamele olmadan iyi olma ve yaşama hakkına sahiptir. Her insan Doğa Anaya saygı duyma ve uyumlu bir şekilde yaşama sorumluluğuna sahiptir. Bütün insanlar, devletler, kamu ve özel kuruluşlar bu beyannamede tanınmış haklara uymak, Doğa Anayla uyumlu bir şekilde yaşamayı öğrenmek ve teşvik etmek, Doğa Ananın haklarının korunması için etkili yasalar çıkarmak ve uygulamak, insanlar tarafından Doğa Anaya verilen zararları onarmak, Doğa Ananın haklarının savunmak için insanları ve kurumları güçlendirmek, Doğa Anaya zarar verilmesini engellemek için önleyici ve sınırlayıcı tedbirler almak, barışı güvence altına almak ve nükleer, kimyasal, biyolojik silahları ortadan kaldırmak, Doğa Anayla uyumlu ekonomik sistemleri teşvik etmek zorundadır.⁹⁵

---

⁹³ The Law of Mother Earth: Behind Bolivia a historic bill, Nick Bouxton, <http://www.yesmagazine.org/planet/the-law-of-mother-earth-behind-bolivias-historic-bill>, erişim tarihi: 16.08.2017.

⁹⁴ Bolivia's Leadership, <http://therightsofnature.org/bolivia-experience/>, erişim tarihi: 16.08.2017.

⁹⁵ <http://therightsofnature.org/universal-declaration/>, erişim tarihi: 16.08.2017.

6.2.Ekvator

2008'de kabul edilen Ekvator Anayasası⁹⁶ doğanın haklarını düzenlemiş ve doğa, Ekvator hukukunda özne olarak tanınmıştır. Anayasanın temel haklar bölümünde 7. kısımda düzenlenen Doğa Haklarına göre, Doğa veya Pachamama (Doğa Ana, Doğa Tanrıçası anlamına gelir) hayatın yeniden üretildiği ve varolduğu yerdir. Varolma, yaşamını devam ettirme, hayati döngülerini, işlevlerini ve evrim içindeki süreçlerini yeniden üretme hakkına sahiptir. Her insan, halk, topluluk veya ulus kamu organları önünde bu hakların tanınmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hakların uygulanması ve yorumlanması Anayasada belirtilen ilkelere gerçekleştirilecektir. Devletin bunu sağlama ödevi vardır. Doğa kendini onarma hakkına sahiptir. Sömürünün veya yenilenemeyen doğal kaynakların yol açtığı çevresel etkiler söz konusu olduğunda Devlet en etkili mekanizmalarıyla bunu önlemek ve gereken önlemleri almak yükümlülüğüne sahiptir. Devlet türlerin tükenmesine neden olacak, ekosistemleri yok edecek, doğal döngüleri ortadan kaldıracak bütün eylemlere karşı önleyici ve sınırlayıcı örnekler almak zorundadır. Doğal genetik miras korunmalıdır. İnsanların çevreden yararlanma ve doğal zenginliği oluşturma hakkı vardır. Çevresel hizmetler devlet tarafından düzenlenecektir. Ekvator Anayasası, bir devlete ait uygulanabilir yasalara yön vermesi gerekliliğini nedeniyle Bolivya beyannamesi kadar kapsamlı değildir; ancak bu hakların Anayasada yer alması mevcut tabloda oldukça önemlidir.

7.Sonuç

Doğayla ilgili hukuki düzenlemeler içinde doğanın hakları, insan için de en olumlu sonuçların elde edilebileceği bir olanak sunabilir. Doğanın haklarını pozitif hukukta tanımının dezavantajı doğanın haklarını bu düzenlemelerle sınırlı olarak düşünmek olacaktır. Ama uygulamada sağlayacağı yararlar kuşkusuz çok fazla olacaktır. Doğanın, doğadaki insan dışındaki varlıkların dünyadaki varlıklarını sürdürme hakkının tanınması bugün gelinen noktada bir seçenek olmaktan çıkmış, bir zorunluluk haline gelmiştir. Hukukta doğanın özne olarak kabul edildiği düzenlemelerin yapılabilmesi için hem teorik bir ufka ihtiyacımız var hem de hukuk dışı şartların hukukta zorlama yapabilecek bir güce erişmiş olmasına.

Ulusal ve uluslararası hukuk düzenlemeleriyle doğanın haklarının tanınması ekolojik mücadele açısından büyük önem taşısa da hukukta radikal bir değişikliğe mevcut sistem izin vermeyecektir. Kapitalizm hukuki ve politik üst yapıların da belirleyicisidir. Bu kurumlarda kapitalizme aykırı ve gerçekten kendisine tehdit teşkil eden, yavaşlatan hiçbir kuruma izin vermeyecektir. Sadece hukukta değişiklik yapmak yetmeyecektir. Kapitalist üretim ilişkilerinin de değiştirilmesi gerekmektedir. Eğer sorunların kaynağında eksik veya hatalı hukuki düzenlemeleri görüyorsak elbette hukuki düzenlemelerde yapılacak değişiklikleri yeterli saymamız gerekir. Ancak ekonomik sistemin yapısal özelliklerinin ekolojik krizleri doğuracağı kanaatindeyssek hukuktaki düzenleme biçim için nihai bir amaç olmayacaktır. Ekolojik sıkıntıların bilincindeki insanların önemli bir kısmı küresel kapitalist sistemde yapılacak reformlarla felaketlerin önlenebileceğini düşünmektedir. Kapitalizmin temeli kâr ve birikim yarışıdır. Şirketler sürekli rekabet halindedir ve rekabet edebilmek için üretimlerini ve sermayelerini sürekli arttırmak zorundadır.⁹⁷ Dolayısıyla kapitalistlerin gönüllü bir şekilde veya

⁹⁶ <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html>, erişim tarihi: 16.08.2017.

⁹⁷ MingLi, "İklim Değişikliği, Büyümenin Önündeki Engeller ve Sosyalizmin Gerekliliği", Çeviren Barış Baysal, ss. 97-122, Monthly Review, Sayı: 19, Kalkedon Yayınevi, Ekim 2008, ss. 98-99.

hukuk zorlamasıyla potansiyel veya mevcut kârlarından vazgeçmesi çok olası görünmemektedir. Bugün içine girilen dönem öyle tehlike arz etmektedir ki, hâkim eğilimleri azaltmak yetmemekte, tamamen tersine çevirmek gerekmektedir. Bu da kapitalizmin ortadan kaldırılmasıyla mümkündür.⁹⁸

Bugün dünyadaki bütün yaşamı ve uygarlığın geleceğini tehdit eden ekolojik krizin tam ortasında bulunuyoruz. Kapitalistler bunun önüne geçmek için gerçek anlamda hiçbir şey yapmıyorlar. Kapitalizm içinde kalırsak karşılaşacağımız manzaralar pek de iç açıcı değil: ya dünyadaki tüm yaşam yok olacak ya da zenginlerin kendilerini kurtarabildikleri yoksulların sefaletle mahkûm olduğu bir düzen ortaya çıkacak. Bunların alternatifi ise kapitalizmin yıkılıp, ekolojik ve eşitlikçi bir sisteme geçilmesidir.⁹⁹

Ekolojik felaket olarak tanımladığımız, doğal kaynakların tükenmesi, suların yok olması, hava kirliliği, gıda sıkıntıları kapitalizm açısından bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁰ Böylece daha fazla doğal kaynak metalaştırılıp özelleştirilebilecek, daha yüksek kârlarla piyasaya sunulabilecektir. Örneğin içme sularının kuruması ve kirlenmesiyle birlikte su şişelenip satılmaya başlanmış ve neticede su kaynakları şirketlerin denetimine geçmiştir.

Ekoloji meselesi demokrasi ile bağlantılıdır. Hukuktaki değişimler her zaman yasa yapıcıların iradi eylemleriyle meydana gelmemektedir. Çoğu zaman kitle hareketlerinin, mücadelelerin ve direnişlerin iktidarı zorlaması sonucunda hukuki düzenlemeler doğmaktadır. Bunun gibi, ekonomik planlama da yalnızca azınlığa ve veya merkezi iktidarlara bırakıldığı zaman ekolojik olamayacağı açıktır. Oysa örneğin bir bölgedeki fabrikanın üretim kararlarının kendi işçilerine ve bölgede yaşayanlara bırakılması durumunda hem demokratik hem de ekolojik kararlar alınabilecektir.¹⁰¹

Amacımız “sürdürülebilir”, “çevreci” veya “ekolojik” bir toplum yaratmaksa bunu insan merkezli başka bir düşünce sistemi ile başaramayız.¹⁰² Doğanın hukukun öznesi olması, doğaya ait hakların kabulü, belki de bakış açımızı hukuki alanda değiştirmenin ve sistemi tamamen değiştirene kadar verdiğimiz zararları geciktirmenin bir yolu olabilir. Doğayla kurduğumuz ilişki sadece üretim biçimiyle ilgili değilse, hukuk algımızın değişmesi bizi de değiştirebilir. Kapitalist sistemde de olsa hukuk sadece egemenlerin iradelerinin bir yansıması değil, egemenlerle ezilenler arasındaki mücadelelerin bir yansıması ve bir mücadele alanıdır. İş hukukundaki işçiyi koruyan hükümler, Anayasalardaki temel hak ve özgürlükler, uluslararası metinlerde düzenlenen insan hakları gibi, doğanın haklarının kabul edilmesi hem tarihsel kültürel koşulların sonucu olabilir, hem de bir mücadelenin ürünü olarak gündeme gelebilir. Doğanın özne olarak görülmesi ekolojik krizlere çözüm bulma arayışımızda bir adım olacaktır.

---

⁹⁸ Foster vd., Ekoloji Karar Anı: Bir Giriş, s. 34.

⁹⁹ Foster, ss. 17-18.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 75.

¹⁰¹ Löwy, ss. 44-4.

¹⁰² Cullinan, s. 17.

Kaynakça

Kitaplar

Ağaoğulları, Mehmet Ali, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, Mayıs 2011.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, Kent Devletinden İmparatorluğa, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, Ekim 2013.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ankara, Ekim 2009.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, Kral-Devletten Ulus-Devlete, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Eylül 2009.

Akal, Cemal Bâli, Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı, Dost Kitabevi Yayınları, Dördüncü Baskı, Ankara, Ekim 2010, s. 27.

Başkaya, Fikret, Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto: Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı, Yordam Kitap Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Temmuz 2016.

Capra, Fritjof- Mattei, Ugo, Hukukun Ekolojisi: Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru, Çeviren Ebru Kılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs 2017.

Cullinan, Cormac, Vahşi Hukuk: Bir Yeryüzü Adaleti Manifestosu, Ayrıntı Yayınları, Çeviren Meral Gündoğmuş, Birinci Basım, 2014.

Descola, Philippe, Doğa ve Kültürün Ötesinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çeviren İsmail Yerguz, 1. Baskı, İstanbul, Ekim 2013.

Foster, John Bellamy, Marksist Ekoloji, Çeviren Barış Baysal, Kalkedon Yayınları: 228, Monthly Review Kitaplığı, Derleyen Halan Tanıttıran, Birinci Basım, İstanbul, Kasım 2012.

Foster, John Bellamy-Magdoff Fred, Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler: Kapitalizm ve Çevre Üzerine Bir Rehber, Patika Kitap Yayınları, Çeviren Özgün Aksakal, Birinci Basım, İstanbul, 2014.

Galeano, Eduardo, Latin Amerika'nın Kesik Damarları, Sel Yayınları, Çeviren Roza Hakmen-Atilla Tokatlı, Birinci Baskı, Ocak 2015.

Köymen, Oya, Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar, Yordam Kitap Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Ekim 2012.

Löwy, Michael, Ekososyalizm: Kapitalist Ekolojik Felakete Radikal Bir Alternatif, Epos Yayınları, Çeviren Hande Turan Abadan, Ankara, 2014.

McNeill, Willam H., Dünya Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, Çeviren Alâeddin Şenel, 7. Baskı, Ankara, Eylül 2003.

Neale, Jonathan, Küresel Isınmayı Durduralım, Dünyayı Değiştirelim, Çeviren Doğan Tarkan, Yordam Kitap, Birinci Basım, İstanbul, Mart 2008.

Shiva, Vandana, Yeryüzü Demokrasisi: Adalet, Barış ve Sürdürülebilirlik, bgst Yayınları, Çeviren Ali K. Saysel, Elçin Gen, Onur Günay, İkinci Baskı, İstanbul, Nisan 2014.

Tanura, Daniel, Yeşil Kapitalizm İmkânsızdır, Habitus Yayıncılık Çeviren Volkan Yalçıntoklu, 1. Baskı, İstanbul, 2011.

Makaleler

Stone, Christopher D., “Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights For Natural Objects”, <https://iseethics.files.wordpress.com/2013/02/stone-christopher-d-should-trees-have-standing.pdf>, erişim tarihi: 15.08.2017.

Foster, John Bellamy-Clark, Brett-York Richard, “Ekoloji: Karar Anı, Bir Giriş”, Çeviren Barış Baysal, ss. 29-39, Monthly Review, Sayı: 19, Kalkedon Yayınevi, Ekim 2008.

MingLi, “İklim Değişikliği, Büyümenin Önündeki Engeller ve Sosyalizmin Gerekliliği”, Çeviren Barış Baysal, ss. 97-122, Monthly Review, Sayı: 19, Kalkedon Yayınevi, Ekim 2008.

İnternet Kaynakları

<http://www.birgun.net/haber-detay/artvin-de-sel-hayati-felc-etti-126575.html>, erişim tarihi: 16.08.2017

<http://www.dailymail.co.uk/video/news/video-1085116/CNN-Cocoa-farmers-taste-chocolate-time.html>, erişim tarihi: 16.08.2017.

<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/anthropocentric>, erişim tarihi: 16.08.2017.

<http://dunyalilar.org/latin-amerikada-bilinmesi-gereken-5-koylu-hareketi.html/>, erişim tarihi 16.08.2017.

<http://www.dw.com/tr/paris-iklim-anlaşması-neden-önemli/a-39091216>, erişim tarihi: 13.08.2017.

<https://www.endecocide.org/wp-content/uploads/2015/11/Prog-Trib-EN.pdf>, erişim tarihi: 16.08.2017.

<https://gaiadergi.com/iklim-degisikliginin-karanlik-yuzu-iklim-multecileri/>, erişim tarihi: 14.08.2017.

<http://www.haberturk.com/dunya/haber/754701-bangladesteki-sel-felaketi-110-olu>, erişim tarihi: 16.08.2017.

http://iklimadaleti.org/i/upload/Paris_Anlasmasi-ISBN-978-605-83799-1-6.pdf, erişim tarihi: 13.08.2017.

<http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/BMIDCS.aspx?sflang=tr>, erişim tarihi: 16.08.2017.

<http://www.ntv.com.tr/dunya/hindistanda-asiri-sicaklarda-olenlerin-sayisi-iki-bine-yaklasti,KjiuAk-QJUO5YQAJMiXPkA>, erişim tarihi 16.05.2017.

<http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html>, erişim tarihi: 16.08.2017.

<http://therightsofnature.org>, erişim tarihi, 16.08.2017.

<http://www.un-documents.net/unchedec.htm>, erişim tarihi: 13.08.2017.

<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>, erişim tarihi: 13.08.2017.

http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_Turkish.pdf, erişim tarihi: 13.08.2017

http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/access_to_justiceandruleoflaw/environmental-justice---comparative-experiences.html, erişim tarihi: 17.08.2017.

<http://www.yesmagazine.org/planet/the-law-of-mother-earth-behind-bolivias-historic-bill>, erişim tarihi: 16.08.2017.

<https://yesilgazete.org/blog/2017/07/27/istanbulda-iklim-felaketi-ceviz-buyuklugunde-dolu-firtina-yildirim-sel/>, erişim tarihi: 16.08.2017.